

הרב פרופ' בן ציון רוזנפלד

וידוי מעשר ובעלות על קרקע

ראשי פרקים

מבוא

- א. וידוי על כל המעשרות או על חלקם
- ב. הרמב"ם — וידוי על מעשר שני, ועל שאר התרומות והמעשרות
- ג. הירושלמי — וידוי מעשר ובעלות על קרקע
- ד. שיטה בבבלי: וידוי אינו מצריך קרקע
- ה. השמטת השולחן ערוך אם וידוי זוקק קרקע
- ו. הזיקה בין וידוי מעשר לקרקע
- ז. חובת נשים בוידוי מעשר

מבוא

בשתי מצוות סמוכות בתורה, נאמר וידוי: בכורים ומעשר. קריאת הוידוי של הבכורים היא ביטוי של תודה ושמחה שלאחר הבאת הבכורים (דברים כו, ב-יא). ברם, וידוי על המעשר שונה בסגנונו בתורה, ואף מטרתו נראית שונה, הודאה שביער את כל המעשר כדין ולא עבר על ההלכה ובקשת ברכה לאדמת הארץ (שם, שם, יב-טו). וידוי מעשר נאמר בשנה הרביעית והשביעית ביום טוב אחרון של פסח, לאחר נתינת כל התרומות והמעשרות לפי הסדר. מכאן שרק מי שקיים את סדר הפרשת תרומות ומעשרות במשך כל שלוש השנים של מחזור הפרשת תרומות ומעשרות, דהיינו אדם שהיתה לו קרקע במשך שלוש השנים, הוא זה שיכול להתודות. מי שאין לו קרקע כלל, או חלק מהזמן, אינו יכול להתודות. נברר האמנם זו כוונת התורה בפרשת מעשר, והאם זו הדרך היחידה להגיע לוידוי מעשר. עיון בנושא עשוי לבסס כמה מיסודות הלכות וידוי.

יש לציין שהמצוה נקראת "וידוי מעשר" ולא וידוי תרומה או תרומות ומעשרות, אף שהוידוי נאמר לאחר שאדם מפריש את כל התרומות

הרב פרופ' בן ציון רוזנפלד

והמעשרות. מכאן שהוידוי קשור למעשר והוא נראה עיקר הגורם לוידוי. אף מיקום דיני הוידוי במשניות מסכת מעשר שני מלמד שבו עסקינן.¹

א. וידוי על כל המעשרות או על חלקם

ממשנה אחת משתמע במפורש שאכן הוידוי נאמר לאחר נתינת כל התרומות והמעשרות. במשנה במעשר שני ה, י נאמר:

במנחה ביום טוב האחרון היו מתודין. כיצד היה הוידוי? "בערתו הקדש מן הבית" (דברים כו, יג), זה מעשר שני ונטע רבעי. "נתתיו ללוי" זה מעשר לוי. "וגם נתתיו" זו תרומה ותרומת מעשר. "לגר ליתום ולא למנה", זה מעשר עני. הלקט והשכחה והפאה אע"פ שאינן מעכבין את הוידוי. "מן הבית", זו חלה.

כך משתמע גם מהמשנה שלפני כן שהביאה מעשה ברבן גמליאל ושלושה חכמים שנסעו בספינה והוא ביער מעשר לפי הסדר. כוונתו הייתה להספיק לבערם לפני תום זמן הביעור. אך היה במעשהו גם רצון לעשות כן ולפי הסדר הנזכר כדי שיוכל להגיד וידוי מעשר.

ברם, במשנה בביכורים ב, ב משמע אחרת:

יש במעשר וביכורים מה שאין כן בתרומה. שהמעשר והביכורים טעונים הבאת מקום, וטעונים ודוי.

מכאן שמעשר וביכורים יש להם וידוי, ותרומה לא. כך גם נאמר בתוספתא בביכורים א, ו: "חומר במעשר שני (=מתרומה) ... וטעון ודוי". אם כן על תרומה אין לומר וידוי, אלא רק על מעשר שני או ביכורים.² וכן בתוספתא ביכורים א, ז: "חומר במעשר שני וביכורים שאין כן בתרומה... וטעונים וידוי". יש לציין

1. כך נקרא וידוי מעשר גם בסתם משנה: מגילה ב, ה; משנה סוטה ז, א; ספרי, דברים, פיסקה שג. בבלי, סוטה לב ע"ב; שבועות לט ע"א; ירושלמי סוטה ז, ב, וח, א. ויש שנקרא בירושלמי: הודיית מעשר. ירושלמי דמאי א, ב; ירושלמי מעשר שני ה, ה; ירושלמי סוטה ט, יא.

2. עוד נאמר בתוספתא שביעית ז, ז, שמעשר שני טעון וידוי ולא שביעית. וכן שם, תוספתא, מעשר שני ב, ח.

וידוי מעשר ובעלות על קרקע

שגם מצוות נוספות שהן מתנות עניים אין להם וידוי. כך נאמר בתוספתא מנחות י, יב: "לקט שכחה ופאה שאין להם וידוי"³.

וכבר הקשה סתירה זו על המשנה הירושלמי בביכורים ב, ב:

תמן תנינן וגם נתתיו זו תרומה ותרומת מעשר, תמן את אמר תרומה טעונה וידוי, והכא את אמר תרומה אין טעונה וידוי? אמר רבי הילא, תניי תמן התרומה והבכורים אחד הנותנן ואחד הנוטלן טעונין וידוי. אמר רבי זעירה רבנין דתמן סברין ורבנין דהכא אמרין מי שיש לו מעשר בפני עצמו מתודה, מי שיש לו תרומה בפני עצמה אינו מתודה. אמר רבי יוסי מתניתא אמרה כן, רבי יוסי אומר יש להן ערי מקלט, מה נן קיימין אם בתרומה ומעשר שלו הן, אלא כי נן קיימין בתרומה. אמר רבי הילא, שמענן מי שיש לו מעשר בפני עצמו מתודה, מי שיש לו ביכורין ביכורין בפני עצמן מתודה, שמענן מי שיש לו תרומה בפני עצמה מתודה.

הרמב"ם בפירוש המשנה, ביכורים ב, ב (מהדורת הרב קאפח), כתב על סתירה זו: "וכבר תירצו קושיא זו בתלמוד (הירושלמי) ואמרו, שענין דבר זה שאם לא היה לו אלא בכורים בלבד או מעשר שני בלבד חייב בוידוי. אבל אם לא היה לו אלא תרומה אינו חייב בוידוי". הרמב"ם הבין שתשובת ר' זעירא נותרה למסקנה, וכדבריו סבר גם ר' הילא שמעשר וביכורים בפני עצמם מתודים, והמפריש תרומה לבדה אינו מתודה אלא עם יתר המתנות ולפי הסדר כדברי המשנה במעשר שני.

נראה שבדרכו של הרמב"ם בסוגיה זו הלך גם הפני משה מפרש הירושלמי. אחרי הצגת הסתירה בין המשניות הובאו דברי רבי הילה, שהוסיף להקשות והוכיח שמהברייתא משמע שתרומה וביכורים טעונין וידוי. ור' זעירא השיב שעל תרומה מתודה אך לא לבד אלא כשהיא חלק מכל המעשר, ואילו על מעשר בלבד יכול להתודות. על כך הקשה ר' יוסי שמהמשנה לא משתמע כך, אלא: "דאפילו יש לו תרומה בפני עצמה מתודה". רבי הילה השיב ודחה את ההוכחה שמעשר וביכורים אפשר להוכיח שמתודים עליהם בפני עצמן אך לא

3. ראה ביבמות עג ע"א.

הרב פרופ' בן ציון רוזנפלד

כן בתרומה. וכדבריו: "דמי שיש לו מעשר בפני עצמו מתודה הוא כדקאמר' דאף הלויים מתודין, והרי אין להם אלא מעשר בלבד. וכן שמעינן דמי שיש לו ביכורים בפני עצמן דמתודה כדקתני דהכהנים מתודין, וזהו מפני הבכורים בלבד, וכהאי ברייתא דלעיל דאף הנוטלן מתודה". אך תרומה: בפני עצמה מתודה, בתמיה, "דהשתא לא שמעת מידי לתרומה", שהנותנה או המקבלה, יש אפשרות שיתודה רק עליה? מכאן שלפי מסקנת הירושלמי דברי רבי הילה הם כדברי ר' זעירא בתשובה הראשונה.⁴ על מעשר וביכורים לבד מתודים ולא על תרומה שהיא רק חלק מוידוי כשמפרישים את כל המעשרות.

ב. הרמב"ם – וידוי על מעשר שני, ועל שאר הותרומות והמעשרות

הרמב"ם פסק בהלכותיו כמשתמע מהמשנה והירושלמי הנזכר. הרמב"ם בהל' מעשר שני ונטע רבעי יא, א: "מצות עשה להתודות לפני ה' אחר שמוציאין כל המתנות שבזרע הארץ וזהו הנקרא וידוי מעשר". וכך שם בהמשך בהלכות ז, יב, חזר ופירט שיש להפריש קודם את כל המתנות לפי סדר ורק לאחר מכן מתודה. והוידוי בין בפני הבית ובין שלא בפני הבית. ברם, הרמב"ם בהל' מעשר שני ונטע רבעי יא, יד כתב:

מי שאין לו אלא מעשר שני בלבד מתודה, שעיקר הוידוי במעשר הוא, וכן אם לא היה לו אלא ביכורים בלבד מתודה שנאמר בערתי הקדש, הקדש הראשון שהוא הביכורים. אבל מי שאין לו אלא תרומה בפני עצמה אינו מתודה שאין התרומה טעונה וידוי אלא בכלל שאר המתנות.

4. יש לציין שהגר"א גרס בקצת שינויים בסוגיה זו ופירשה אחרת. ר' זעירא אכן חילק בין מעשר וביכורים שמתודים עליהם בפני עצמן, לבין תרומה שאין מתודין עליה לבד, אלא יחד עם שאר המעשרות. ואף ר' יוסי רצה לחזק הוכחה זו. ולבסוף ר' הילה דחה תשובה זו, וקרא את החלק האחרון על תרומה בניחותא, שגם בתרומה נשמע שאפשר להתודות עליה בפני עצמה כמעשר וביכורים. משמע מסקנתו שר' הילה דחה את תשובת ר' זעירא לחלק בין תרומה למעשר וביכורים. וכך הסבירו גם הרידב"ז בפירושו לירושלמי, ביכורים ב ב, לסוגיה זו. ברם, דבריו קשים, שאם כדבריו אין תירוץ לסתירה הנזכרת בין המשניות. והירושלמי רק מחזק את המשנה בביכורים, שגם על תרומות ומעשרות בפני עצמן אפשר לומר וידוי.

וידוי מעשר ובעלות על קרקע

מכאן שיש דרך נוספת לומר וידוי. אם אין לאדם להפריש את כל התרומות והמעשרות אלא מעשר שני בלבד, יכול להפריש. בזמן המקדש יעלנו לירושלים ושם יאכלנו עד יום טוב ראשון של פסח ויבער את הנותר ואז יאמר וידוי. לאחר החורבן יפרישנו וינהג כדינו. שכן לפי הרמב"ם, שם ז, הוידוי הוא גם לאחר החורבן. על תרומה לבד אין לומר וידוי שעיקרו השלמת הפרשת המעשר.⁵

ברם, קיימת בעיה בדברי המשנה והירושלמי בכורים שהרמב"ם פסקם להלכה. וכבר הקשה זאת המנחת חינוך, במצוה תרז. כיצד ייתכן שיהיה לאדם רק מעשר ראשון, שני או עני. הרי כדי להתוודות הוא צריך להיות בעל קרקע. ואם כן, חייב להפריש את כל התרומות והמעשרות מיבולו, ולא יכולה להתקיים מציאות שיהיה לו רק אחד מהמעשרות שעליו יאמר וידוי. בעיה זו אקטואלית במציאות של ימינו כשנרוב הציבור אין קרקע, ואם כן, כיצד יוכל להתוודות.⁶ זאת, מבלי להיכנס לבעיות נוספות העלולות לעכב אמירת וידוי מעשר בימינו עד שיש פוסקים לא לומר וידוי בימינו ויש המחייבים.⁷

אין אלא לומר שמציאות כזו אפשרית רק כשלאדם אין קרקע, וכבימינו, והוא קנה דגן תירוש ויצהר ויודע שהמוכר לא הפריש תרומות ומעשרות, או לא הפריש אחד מהמעשרות בלבד, אזי חובה עליו להפריש. כנראה כך פסק הרמב"ם בעקבות הירושלמי בביכורים ב, ב שאפשר להתוודות גם על מעשר שני לבדו, וזו דרך נוספת לוידוי. דבר זה שונה לחלוטין מסדר הוידוי המקורי

5. הרדב"ז דייק מהרמב"ם כאן שעל מעשר ראשון לבד אין להתוודות כיון שאינו קודש. וראה גם חזון איש, זרעים, דמאי, סימן ב, סעיף ו.
6. אפשר לפרש בדוחק גם בדרך שאדם יש לו קרקע והפריש מעשרותיו ובדרך כלשהי לא הפריש מעשר שני. לכך אולי מתכוון ערוך השולחן העתיד, זרעים, הלכות מעשר שני, סימן קלו, אות יג בסופה בהערה: "ונראה דהפירוש הוא שלא הפריש מכל הפירות רק ביכורים או תרומה או מעשר שני, ובשאר ההפרשות היתה סיבה, דאין סברא לומר דבעינן שיהיה הכל אצלו עדיין בירושלים או במדינה". שם גם הזכיר שכל הדיון הוא רק במעשר שני ולא במעשר ראשון בלבד שאינו קדוש, ואינו יכול לומר בערתי הקדש.
7. ראה: מנחת חינוך, מצוה תרז, בהרחבה. הראי"ה קוק, שו"ת משפט כהן, סימן נו, א, אף כי מסיים שצריך תלמוד; החזון איש, זרעים, דמאי, סימן ב, אות ה-ו. (הערת המערכת: ראה במאמריהם של הרב יעקב אפשטיין והרב יהודה זולדן בספר זה).

המתואר במשנה ובירושלמי שדיני הוידוי עוסקים לרוב במציאות שיש לאדם קרקע.

אף זאת, ההכרה שגם קונה שאין לו קרקע יכול לומר וידוי מעשר מעלה שתי אפשרויות מרכזיות בוידוי מעשר. האחת, הוידוי תלוי בבעלות על קרקע כלשהי, והשנייה, הוידוי אינו תלוי בקרקע. כך משתמע כבר מחז"ל ומהרמב"ם. ברם, יש עדיין לדון בשתי הדרכים הללו שכן היבטי המחלוקת בעניינן מורכבים בסברה ולהלכה.

ג. הירושלמי — וידוי מעשר ובעלות על קרקע

על הקשר בין וידוי לקרקע, נמצא בירושלמי פאה ג, ז:

רבי מנא בעי, ולמה לננן אמר מי שאין לו קרקע פטור מן הוידוי, דכתיב: "מן האדמה אשר נתת לנו" (דברים כו, טו)? ר' יוסי בי רבי בון בשם רבי יוחנן אמר שמועתא כן מי שאין לו קרקע פטור מן הוידוי. דכתיב: "מן האדמה אשר נתת לנו".

הפני משה שם מפרש, שר' מנא שאל מדוע הברייתא לפני כן אינה מזכירה שמי שאין לו קרקע פטור מוידוי מעשר: "ואע"ג דאשכתן ביה חיובא דמעשר כגון שלקח פירות המחוברין ונגמרו ברשותו למעשר, ואפ"ה יהא פטור מן הוידוי דכתיב גביה, מן האדמה". כלומר, גם אם קנה נירות מחוברים ונגמרו ברשותו יהא פטור מוידוי מעשר כי אין לו קרקע.⁸ והשיב התלמוד שאכן ר'

8. לפי פירוש זה גם הציטוט מהפסוק הוא חלק מהשאלה. כי האזימה אשר נתת לנו משמעה שיש לאדם קרקע ומתודה ומבקש עליה ברכה. אך שמא ציטוט הפסוק הוא תשובת הירושלמי על שאלת רבי מנא והכוונה הפוכה. התשובה היא שאין לגרוס במשנה וידוי כי אין צורך בקרקע והראיה מהכתוב שסגנונו כללי ואינו מתכוון לקרקע הפרטית של המתודה. כך המשך הירושלמי נראה יותר פשוט. רבי בון בשם רבי יוחנן אכן חולק ואומר שמועה בשם אמוראים החולקים וסבורים שאם אין לאדם קרקע אינו מתודה. למעשה יש מחלוקת בסוגית הירושלמי עצמו אם צריך קרקע לוידוי או לא. נראה כי לכך התכוון הר"ש בפירושו למשנה זו, ויובא גם בהמשך הדיון, שכתב שזו מחלוקת בירושלמי אם צריך קרקע לוידוי מעשר. והיקשו עליו אחרונים, היכן המחלוקת, הרי בירושלמי מוסכם שצריך קרקע, וכנגד המשנה? אך לאור ההסבר המוצע, שיחזק להלן בהערה הבאה, אכן יש שתי דעות בסוגית הירושלמי. דעות אלה יהיה להן המשך ברור בשיטות הראשונים ולהלכה, כדלהלן.

וידוי מעשר ובעלות על קרקע

בר בון בשם ר' יוחנן אמר כך במפורש אע"פ שלא נזכר הוידוי בברייתא אמר ששמועה: "בשם דאמוראי כן דפטור מן הוידוי".

הפני משה האריך להוכיח שאכן זו מסקנת הירושלמי, גם בפירושו הארוך, מראה הפנים לסוגיה זו, וחיזק דבריו שגם הראשונים הבינו כן. כגון: התוספות בבא בתרא כז ע"א ד"ה בוידוי, הסבורים שכך היא ההלכה בירושלמי אף שאין זו הגירסה במשנה בפאה ג, ז. אף כי התוספות, בקידושין כו ע"א ד"ה בוידוי, סברו אחרת שמי שאין לו קרקע: "מתודה, כגון בפירות לקוחין". כלומר, הקונה פירות בשוק מתודה. ועוד כתב במפורש, וכפי שהערנו למעלה, שגם הרמב"ם: "לא זכר מזה כלום בוידוי מעשר שמעכב אם אין לו קרקע". מדבריו משמע שהתוס' בבבא בתרא סבור שצריך קרקע לוידוי מעשר. ואילו התוס' בקידושין והרמב"ם, שאינו מזכיר תנאי זה, סבורים שאין צורך בקרקע.⁹

המשנה הנזכרת בפאה ג, ז, הובאה גם בבבלי בקידושין כו ע"א, ובסוגיה המקבילה בבבא בתרא כז ע"א. בשני המקומות נחלקו ראשונים אם הנוסח הוא כבמשנה, ללא וידוי, ואין הוא בין אלה הצריכים קרקע כדי להתחייב בדינם כביכורים. או שיש לגרוס גם וידוי. רש"י בשני המקומות, בד"ה "ובידוי", ציין שאין לגרוס וידוי, שכן בוידוי מעשר נאמר בתורה אשר נתת לנו, ובביכורים נאמר בתורה נתת לי. כלומר, בוידוי מעשר לשון כללית שאינה מחייבת קרקע, ובביכורים "לי", פרטי, ובכדי להתחייב בביכורים יש צורך בקרקע. כך פירש גם התוספות, קידושין כו ע"א ד"ה ובידוי.¹⁰ הובא שם הר"י

9. דן בכך גם הבני משה, נכד הגר"א, בביאורו על הגהות הגר"א בפאה ג, ז, על סוגיה זו אות [ג]. הוא מציין לרש"י בבבא בתרא כז ע"א, וגם לרש"י בקידושין כו ע"א ד"ה בוידוי, הסותר את הירושלמי. הוא שואל כיצד יכול לסתור את הירושלמי. על כן פירש שהירושלמי התכוון: "דקרא האדמה אשר נתת לנו לא שיהא לו חלק אלא לכל ישראל. ואין מזה משמעות דמי שאין לו קרקע פטור מוידוי". וזו כוונת רש"י. משמע שהוציא את הירושלמי מפשוטו שאף הוא לא נתכוון שצריך קרקע. פירושו מחזק את הבנתנו בירושלמי, כנזכר בהערה הקודמת, שאכן יש אפשרות להסביר את סוגית הירושלמי שלא כפני משה.

10. בחידושי הנצי"ב, מרומי שדה, לקידושין כו ע"א, ד"ה תוס' ובידוי, הרחיב בהסבר דברי התוספות שגם לוקח ללא קרקע יכול לומר וידוי, והוא יתחייב מהתורה, שכן אפילו: "מין שיש בו חיוב תו"מ אלא שאיזה סיבה פוטרת, מכל מקום אם תרם הוי מה"ת לכל דבר, וחיוב בביעור ובידוי מה"ת". וראה עוד במקנה, קידושין כו ע"א ד"ה ובד"ה ובידוי.

הרב פרופ' בן ציון רוזנפלד

אך לא מטעמו של רש"י אלא משום שהירושלמי הנזכר על משנה זו שאל: "אמאי לא תני ובידוי" משמע "דלא גרסינן ליה", ויכול כל קונה לעשות וידוי מעשר. אמנם דברי הר"י קשים, הרי הירושלמי תירץ והביא את דברי ר' יוחנן שצריך קרקע גם לידוי מעשר. ואכן התוספות יום טוב על משנה בפאה ג, ז, הקשה כן על התוספות והניח בצ"ע.

גם במקבילה, בגמ' בבבא בתרא כז ע"א, העירו התוספות ד"ה בידוי, לשיטת רש"י שלא גרס בידוי. אך שם הוסיפו: "ומיהו על כרחך אין וידוי בלא קרקע, דתני עלה בירושלמי אף בידוי, ומכל מקום לא גרסינן ליה מדתני עלה בירושלמי מכלל דבמשנה ליתיה". משמע שהתוספות התלבטו ותחילה כתבו שידוי מחייב קרקע בגלל הירושלמי, אך עם זאת סיימו שבמשנה לא גרסו וידוי. כלומר, לא דחו את קביעתם שהלכה כבירושלמי שלידוי מעשר צריך קרקע. עם זאת הוסיפו שבמשנה לא גרסו וידוי, ולפיה אולי אין צורך בקרקע, אף שהתוספות לא ציינו פרט חשוב זה. מכל מקום יש מחלוקת גם בין שני התוספות אם לידוי צריך קרקע.

ראשונים נוספים דנו בנוסח שבברייתא וכתבו שאין לגרוס "וידוי". כך רש"י בבבא בתרא כז ע"א, ד"ה בידוי, וכן הרשב"ם בהרחבה בבבא בתרא קנ ע"א ד"ה אידי. גם הר"ש למשנה זו בפאה כתב כן וציין שידוי מעשר אינו זוקק קרקע. הוא מוסיף שבירושלמי יש מחלוקת בדבר. דברים דומים כתב גם הרמב"ן (אם כי הציע הסבר נוסף לא לגרוס וידוי), בעקבותיו גם הרשב"א, שאף לא הביא הירושלמי, ועוד פירשו כן הריטב"א והמאירי בחידושיהם לסוגיה בקידושין כו ע"א, והדגישו את הקשר בין הנוסח בברייתא לידוי מעשר שאינו צורך קרקע לשם הוידוי. וועיין עוד בתוספות רא"ש, קידושין שם, ד"ה ובידוי).

הם הזכירו את הירושלמי בפאה, ועם זאת הסיקו שאין צורך בקרקע ויכול להתוודות גם כשלקח מן השוק. הריטב"א מוסיף: "ואי בעית אימא וידוי מעשר וס"ל להאי תנא דאע"ג דמעשר על פירות שאינן מקרקע שלו אינו מתודה אלא כשיש לו קרקע, דהא פלוגתא הוא בירושלמי (פאה ג, ז)". הוא מציין כר"ש שגם בירושלמי עצמו יש מחלוקת לגבי וידוי אם זוקק קרקע. כן רצה בתירוץ זה להפריד, שניתן לגרוס וידוי בברייתא, ודעה זו היא כאחת הדעות בירושלמי

וידוי מעשר ובעלות על קרקע

שאין וידוי ללא קרקע. אך הוא אינו כותב שכדעה זו ההלכה. אדרבה, הוא מציין שזאת דעת התנא בברייתא אך לא כך ההלכה.¹¹

מדברי הראשונים הנזכרים משתמע שהבינו שלפי הירושלמי בפאה ג ז, וידוי מעשר זוקק קרקע, והוא חולק על המשנה שם, או שבירושלמי עצמו יש מחלוקת. להלכה הם פסקו שאין צורך בקרקע כדי לומר וידוי, פרט לדעה חולקת אחת בתוספות בבבא בתרא. אל דעת הרבים יש לצרף כאמור את הרמב"ם הנזכר שמדבריו משתמע שאין אמירת וידוי מצריכה קרקע.

ברם, יש עוד חולקים בדבר שסברו כאותה דעה בתוספות. יש חולקים וגורסים גם וידוי בשתי הסוגיות בבבלי, בקידושין ובבבא בתרא. בשאלה שנשאל גאון נזכר נוסח זה, ואין הגאון בתשובתו מעיר על כך, מן הסתם לפי שכך היה גם לפניו.¹² גם הרי"ף, (בבא בתרא פו ע"ב בדפי הרי"ף). וכן היד רמה לבבא בתרא כז ע"א, אות קטז לסוגיה זו. אמנם במקורות אלה אין הסבר לנוסח או התייחסות פרשנית לסוגיה בשני המקומות. על כן, אפשר לתרץ כדברי הרי"ף בתוספות הנזכרים או כריטב"א, שאין זה מחייב שהם סברו שוידוי מחייב קרקע, אלא הכוונה אחרת. אך כמובן, העובדה שהם גורסים וידוי מקרבת יותר אל הדעת שהם חולקים וסוברים שוידוי מחייב קרקע.

כך פסק במפורש הסמ"ג עשין קלה, שוידוי מצריך קרקע: "גרסינן בירושלמי דפאה רבי יוסי בר בון בשם רבי יוחנן אומר מי שאין לו קרקע פטור מן הוידוי". הוא מביא גם את המשנה במעשר שני העוסקת בסדר מעשרות ומדגיש כמה פעמים שיש להתוודות רק אחרי נתינת כל המעשרות לפי הסדר. לעומת זאת הוא לא מזכיר כלל את הדין שאם יש לאדם מעשר בלבד, הוא יכול להתוודות עליו. לכן ברור שפסק כירושלמי שוידוי צריך קרקע ועקב כך גם לא הזכיר את הדין בבבלי בקידושין ובבא בתרא.

11. וראה הערות המהרש"א והרש"ש בקידושין שם.

12. גנזי הגאונים, בבא בתרא, השלמה לאוצר הגאונים, (ההדיר: הרב יקותיאל כהן), חלק א', ירושלים תשנ"ה, עמ' רצח.

מכל מקום, הדיון על שתי הדרכים לוידי המתחיל בסוגיה בין המשניות ודרך הירושלמי בפאה ממשיך עם הראשונים שרובם נקטו שוידי אינו זוקק קרקע ויש מהם, אמנם מיעוט, הסבורים שוידי זוקק קרקע.¹³

ד. שיטה בבבלי: וידוי אינו מצריך קרקע

דומה שיש עדיין לדון בסוגיה אחת קשה בבבלי הנוגעת לנושא הוידי והקרקע. בגמ' בסוטה מז ע"ב-מח ע"א נאמר:

יוחנן כהן גדול העביר הודיית המעשר כו'. מ"ט? אמר רבי יוסי בר' חנינא: לפי שאין נותנין אותו כתיקונו, דרחמנא אמר דיהבי ללוים ואנן קא יהבינן לכהנים. ולודי אשאר מעשרות! אמר ריש לקיש: כל בית שאין מתודה על מעשר ראשון, שוב אין מתודה על שאר מעשרות. מאי טעמא? אמר אביי: הואיל ופתח בו הכתוב תחילה (= ונתת ללוי, זה מעשר ראשון. לגר, זה מעשר עני. בשעריך, זה מעשר שני, דכתיב לא תוכל לאכול בשעריך. רש"י).

הבבלי הבין שיוחנן כהן גדול העביר וביטל וידוי של מעשר ראשון בלבד.¹⁴ ר' יוסי בן חנינא נתן טעם לדבר שנתנו מעשר ראשון לכהנים במקום ללויים, וזה לא כתיקונו שצריך לתת ללויים. על כך שאלו מדוע שלא יתודה על שאר מעשרות, שהם מעשר שני ומעשר עני? ותיירץ ריש לקיש שעיקר הוידי הוא על מעשר ראשון, ואם לא התודה עליו אינו יכול להתוודות על סוגי המעשר האחרים. שוב שאלו, לטעם העדפת מעשר ראשון, והסביר אביי שמעשר

13. וראה גם בעינים למשפט, קידושין כו ע"א, אות כ, ובבבא בתרא כז ע"א, אות ה, שכבר העמיד על עיקר העניין.

14. דומה שיש עוד שיטה שמופיעה בתוספתא סוטה יג, י; ר' יוחנן בירושלמי מעשר שני ה, יב; בבבלי סוטה מח ע"א יוחנן כהן גדול ביטל את הוידי מפני שהפרישו תרומה גדולה ולא הפרישו תרומת מעשר ומעשר ראשון. משמע לא וידוי על מעשר אחד בלבד, כהבנת הבבלי הנדון כאן. בירושלמי, כאן הביאו תירוץ נוסף, דברי ריש לקיש, שהם כדברי רבי יוסי בר חנינא בבבלי. עם זאת אין צורך להקשות כקושייתנו על הבבלי. שכן ניתן להסביר שריש לקיש מתכוון שהם לא הפרישו מעשר ומשום כך ביטל את הוידי בכלל. כלומר, כתירוץ הקודם, אך הוא מצמצם את גורם התקנה.

וידוי מעשר ובעלות על קרקע

ראשון נזכר ראשון בפסוק של ביעור מעשר בספר דברים, ואין לקיים את המצוות שלא כסדר.

נראה כי הדיון בבבלי מסתבר יותר על בסיס ההנחה של רוב הראשונים, שוידוי אינו זוקק בעלות על קרקע. שכן כל הדיון מסביב לביטול הוידוי של מעשר ראשון קשה. כיצד התודו על מעשר ראשון בלבד הרי אם היה לאדם קרקע היה חייב לתת את התרומות והמעשרות כולם ואז להתודות. באיזו מציאות אדם יכול להתודות רק על מעשר ראשון. בכל הסוגיה נקודת ההנחה היא שהוא ביטל רק וידוי של מעשר ראשון. כך שאלת הגמרא שיודה על שאר מעשרות ותשובת ריש לקיש שמעשר ראשון הוא עיקר. גם על תשובה קשה זו שאלו, ועל כך השיב אבוי שמעשר ראשון אינו עיקר אלא ראשון בסדר. אך הבעיה עדיין קיימת, באיזו מציאות אפשר לומר וידוי רק על מעשר ראשון.¹⁵ נראה שההנחה הייתה שלא לכל אדם יש קרקע ומדובר בקונה היודע שהמוכר לא הפריש חלק מתרומות ומעשרות, וחייב להפריש בעצמו. ריש לקיש, ובעיקר לפי הסבר אבוי, רצה לומר שאם יש לו מעשר ראשון ולא הפרישו או נתנו לכהן במקום ללוי, אז לא מתודה על שאר מעשרות. אך אם נתנו ללוי והפריש אף את יתר המעשרות כסדר יכול להתודות.¹⁶ כלומר, עיקר דברי ריש לקיש הם כנגד אלו שלא נותנים מעשר ראשון ללוי, אך לא התכוון שעליו לבד יתודו.

ה. השמטת השולחן ערוך אם וידוי זוקק קרקע

בשולחן ערוך, יורה דעה סימן שלא, סעיפים קמ – קמו, סיכם המחבר את דיני וידוי מעשר. הרמ"א העיר בהגהתו מיד לאחר מכן שהמחבר הלך בעקבות הרמב"ם בכל הסימן, ואף דיני ביעור בכלל. ברם, עיון בדבריו

15. קושי זה בסוגיה עמד עליו כבר המנחת חינוך, מצוה תריז, קרוב לסופה. אלא שהוא מניח שהלכה כך ועל כן מקשה על הרמב"ם שלא פסק כסוגיה זו בבבלי אלא כירושלמי הנזכר החולק שניתן להתודות על מעשר שני.

16. מעין זה כתב החזון איש, זרעים, דמאי, סימן ב, סעיף ה. הוא הרגיש בקושי בסוגיה זו ומיישב שאכן מעשר ראשון לאו דווקא וכל המעשרות מעכבים: "ונראה דר"ל דפתח במעשר ראשון אע"ג שאין עיקר וידוי אלא במעשר שני, להורות שיהיו כולן מעכבין, וליכא למימר דדוקא מעשר ראשון מעכב".

מעלה שהשמיט את הסעיף ברמב"ם האומר שאם לאדם יש מעשר שני בלבד וקיים מצותו, חייב בוידוי. משמע שהמחבר לא הלך לגמרי בעקבות הרמב"ם. ניתן היה לומר שהוא לא הביא את כל דיני וידוי כשם שצמצם בנושאים אחרים בענייני תרומות ומעשרות. אך דין זה בולט ומהותי והרמב"ם הביאו, ואם כן, לכאורה יש פנים לומר שסבר שוידוי צורך קרקע שלא כרמב"ם וכרוב הראשונים, לכן השמיט את דין אמירת וידוי על מעשר שני. על כן, להלכה לא ברור לחלוטין אם הכריע והשולחן ערוך בין שתי הדרכים ביחס לוידוי, וייתכן שנטה יותר לדעה שוידוי זוקק קרקע.

ו. הזיקה בין וידוי מעשר לקרקע

מהם שורשי הסברה של שתי השיטות. דומה שיש להזכיר את ההבדל בין שתי השיטות לפי האבחנה של רש"י בקידושין כז' ע"א ד"ה ובוידוי: "ובוידוי לא גרסינן, שאף מי שאין לו קרקע מתוודה על המעשרות, ויכול לומר וברך את עמך את ישראל ואת האדמה אשר נתת לנו. ולא דמי לביכורים דבעי למימר אשר נתת לי". רש"י מסביר את ההבדל, המשתמע מהסגנון השונה בפסוקי המקרא של וידוי מעשר לעומת פרשת ביכורים, שקדמה לה במקרא, ביחס לקישור לקרקע. בוידוי מעשר אין צורך בקרקע שכן הכתוב מנוסח בלשון כללית המתייחסת לציבור ואף על הארץ נאמר "נתת לנו". מאידך, בביכורים יש צורך בקרקע היות ונאמר בלשון יחיד: "נתת לי", הפרט מדבר בעד עצמו כי זו חובת היחיד שתהא לו קרקע.

זה היסוד לשיטת רוב הראשונים האחרים הסבורים כרש"י שאין לקשור בין וידוי מעשר לקרקע, ויכול כל קונה להפריש כשיודע שהמוכר לא הפריש. לעומת זאת הראשונים, ועימם אולי השולחן ערוך, הסבורים שוידוי נאמר רק כשיש לאדם קרקע, לא מחלקים בין נתת לנו שנאמר בוידוי, לבין נתת לי שנאמר בביכורים. לשיטתם, בשני המקומות נאמר הדבר על הקרקע, וכמו בביכורים כך גם בוידוי הכתוב רומז שצריך קרקע ואין לחוש ללשון הרבים.

נראה כי יסוד ההבדל בין שתי הדעות הוא מהות וידוי מעשר. כאמור, הוא נסמך במקרא לביכורים. גם בביכורים יש מצות וידוי ושם היא מובנת כהמשך למצות הבאת ביכורים שהם ראשית. האדם מודה לה' על שנתן לו תנובה והוא יכול להביא למקדש ולהודות על כך. אך וידוי מעשר אינו הודאה, שהרי הוא מספר שהוא קיים את מצות הפרשת מעשר וביעורו,

וידוי מעשר ובעלות על קרקע

ולבסוף מסיים בתפילה להצלחת העם והאדמה. משמע, זו לא הודאה על הטוב שניתן לו מהשמים, אלא וידוי על שקיים כראוי את המצוות המתאימות של המעשרות. יש אף גוון של "התנצלות" שלא חטא ולא השאיר בידו אלא נתן את מעשרותיו.¹⁷ דומה שאבחנו זו מסבירה את שתי השיטות. השיטה היוצאת מפשוטי המשניות ועד חלק מהראשונים שיש זיקה בין הוידוי לקרקע סבורה, שהוידוי הוא סיום מטלה של מצוות המעשרות. ואינו אלא מעין ניקוי מחטא כמפורש בפרשת הוידוי "בערתי הקודש מן הבית" וכל ההמשך, שסגנונו הוא "התנצלות" שלא עבר על המצוות וזכה לגומרון ולקיימן או לבערן. זה מתאים כשיש לאדם קרקע, והוא צריך לקיים את כל דיני ההפרשות מקרקעו כסדרן בשלוש שנות הסדר של המעשרות.

לעומת זאת שיטת הראשונים האחרת לא רואה בוידוי חטא אלא קיום מצוה בפני עצמה הדומה לוידוי ביכורים שנאמרה בצמוד לה. דווקא סמיכות שתי המצוות מעלה על הדעת שטבען דומה. וכשם שבביכורים הוידוי הוא הודאה על התנובה של אדמתו. כן וידוי מעשר הוא הודאה שזכה לקיים את כל סדר המצוות של תרומות ומעשרות. וידוי של הודאה אינו קשור לקרקע, הוא בא להביע הודאה על הזכות לקיים מצוות אלה. הודאה כזו יכולה להינתן גם אם אין לאדם יכולת לקיים את כל מצוות הפרשות תרומות ומעשרות, אלא אפילו אם קנה דבר שיש להפריש עליו והוא קיים את מצוות ההפרשה, כי המוכר לא רצה, או לא יכול היה לקיים.

המנחת חינוך במצוה תרז כתב שאם אדם מתודה על מעשר שני בלבד, כגון אם אין לו קרקע, צריך לציין בוידוי שהוא מתודה על מעשר ולא כמו המתודה על כל תרומות ומעשרות, שאם לא כן דבריו הם שקר. אם כי ניתן להשיב על כך, שהיות ומעשר שני חשוב דיו כדי להתודות רק עליו, הריהו כמייצג את המעשרות, ואולי לא יהיה שקר בדברי המתודה אם יאמר בלשון כללית. עם זאת, דבריו מעלים מחדש את הבעיה, שהוא בעצמו הזכירה, מה מיוחד במעשר שני שאפשר להתודות עליו ללא צורך בהפרשת מעשר נוסף. יש שפירשו שבפרשת הוידוי נאמרו שני מאפיינים משלימים המכוונים יחד למעשר שני. נאמר בתחילת העניין: "כי תכלה לעשר" (דברים כו, יב). ובפסוק

17. וראה עוד הבדלים בין וידוי ביכורים ווידוי מעשר בפירוש המלבי"ם לתורה, דברים כו יג.

שלאחר מכן: "ואמרת לפני ה' אלקיך בערתי וקדש מן הבית". משמע האמירה היא על מעשר והוא נקרא "קדש", וזה מעשר שני שהוא קודש, כדברי המשנה בסוף מעשר שני. אם כן, הוא העיקר ביידי וכן אפשר לומר עליו כשהוא לבד ויחד עם זה הוא מייצג את כל המעשרות ואין שקר בדברי המתודה. ברם, פשוטו של מקרא שם אומר שהידי "בשנה השלישית שנת המעשר", והמעשר של השנה השלישית הוא מעשר עני ולא מעשר שני. ועוד, מעשר שני מעלים לירושלים, והתורה אומרת בהמשך אותו פסוק ובבא אחריו, שצריך לתת לגר ליתום ולאמנה שישבעו, וטבעי יותר לקשר לכך את מעשר עני.

לכן יש להציע הסבר לפי שתי השיטות הנזכרות. לפי השיטה של הרמב"ם ורש"י ורוב הראשונים חז"ל לימדו שיש שני סוגי וידוי מעשר. האחד, הרגיל, שאדם יש לו קרקע ומפריש מתנובתה לפי הסדר את כל המעשרות, כפשוטו של מקרא וכתנאור המשנה בסוף מעשר שני. לאחר מכן הוא מתודה ובכך אכן קיים את כוונת התורה המקורית. אך אם אין לו קרקע אינו מתחייב להפריש ולקיים את הסדר הרגיל עד הידי. אשר על כן, כדי לאפשר גם לאלה שאין להם קרקע לקיים את מצות הידי, אפשרה ההלכה דרך נוספת, אם יש לאדם מעשר שני, כגון אם קנהו או הגיע לידו, יכול לקיים גם מצות מעשר שני בירושלים ועם זאת לקיים מצות וידוי מעשר. אמנם במקרה זה לא מתקיימת כל הכוונה המקורית של התורה, אך זה כאנוס שהרי אין לאותו אדם קרקע, ויכול הוא לקיים בדרך נוספת של קבלת מעשר שני שיש לה יתרון על המעשרות האחרים, שהתורה קראתו "קודש", וכבד את ה' דרך "קודש" זה שהוא נאכל בירושלים ויזכה לקיים מצוה נוספת, וידוי מעשר. ייתכן שבמקרה זה יתאימו יותר דברי המנחת חינוך שהמתודה יזכר ביידי רק את המעשר השני כי הוא עיקר קיום הזרף השנייה. אף שאפשר לומר שהיות שהוא מייצג דרך נוספת של קיום המצוה, הבאה במקום וידוי על כל המעשרות, הוא אומר וידוי ואין צורך באזכור מיוחד של המעשר השני, ויאמר כמתודה בעל קרקע. לפי השיטה השנייה, שאולי השולחן ערוך עימה, שיידי נאמר רק על ידי בעל קרקע, קיימת רק הדרך הרגילה שיידי נאמר בתום הפרשת תרומות ומעשרות לפי הסדר הרגיל.

לפיכך, להלכה, בנוסף לכל השיקולים אם בזמן הזה נוהג וידוי מעשר, אפשר שיש להוסיף גם שיקול זה. לשיטת הרמב"ם ורוב הראשונים, החקלאים

וידוי מעשר ובעלות על קרקע

יכולים לקיים את מצות וידוי כדרכה, ולרוב הציבור, שאין לו קרקע, פתוחה הדרך השנייה לקיים את מצות וידוי מעשר על ידי הפרשת מעשר שני. אם כי כיום יש בעיה אחרת של הפרשה מתאימה של מעשר שני שהיא עשויה למנוע להגיע לוידוי.¹⁸ לפי השיטה השנייה, ועימה אולי המחבר, קיימת גם כיום הדרך האחת ואלה שאינם חקלאים אינם יכולים לקיים מצות וידוי מעשר.

ז. חובת נשים בוידוי מעשר

עניין נוסף הקשור לכאן, הוא חיוב נשים בוידוי מעשר. הרמב"ם, בהלכות מעשר שני יא, יז, לא הזכיר את הנשים בין אלה הפטורים מקיום מצות וידוי מעשר כעבדים וגרים שאין להם חלק בארץ. לעומת זאת בעל ספר החינוך במצוה תרז כתב שרק זכרים מתודים. ר"א מלונדריש בפסקי מעשרות שלו כתב שנשים חייבות. הראשונים האחרים לא הזכירו היבט זה. המנחת חינוך במצוה תרז, העיר על החילוף בין הרמב"ם והחינוך. לקראת סוף דבריו תמך בדברי החינוך שנשים פטורות כיון שלא נטלו חלק בארץ או מטעם שוידוי מעשר היא מצוה שהזמן גרמא. דעה אחרת כתב בשם הרמ"ז בתוספות אנשי שם על משנה במעשר שני ה, יד: "מספקא לי אם נשים פטורות אף דאין יכולים לומר אשר נתת לנו, וכדתנן גבי ביכורים פ"א מ"ה, דשמא יש לחלק בין נתת לי לנתת לנו... דיכולות לומר אשר נתת לנו דר"ל לכללות ישראל".¹⁹ הדברים הם העתק דברי רש"י הנזכרים למעלה, המהווים בסיס לשיטת רוב הראשונים שוידוי מעשר אינו זוקק קרקע. החילוק הוא בין ביכורים שבהם נאמר בלשון יחיד ולכן נשים פטורות מוידוי ביכורים, ללשון רבים שנאמרה בהמשכה בפרשת וידוי מעשר. לכן קשים דברי המנחת חינוך מההיבט של פטור נשים משום שלא נטלו חלק בארץ, שאינו שייך בוידוי מעשר משום שכוונת התורה לכלל ישראל. ובכך נדחו גם דברי בעל המשנה ראשונה שם על אותה משנה, שמנה את הנשים בין הפטורים מוידוי מעשר מאותה סיבה של אי נטילת חלק בארץ. בתוספות

18. וראה במקורות, לעיל הערה 5.

19. וראה הערת הרב עובדיה יוסף, שו"ת יביע אומר, חלק ח, אורח חיים, סימן יא, ה, ד"ה "אשרינו".

הרב פרופ' בן ציון רוזנפלד

אנשי שם לא נדונה הטענה השניה של מצוות עשה שהזמן גרמא שהעלה המנחת חינוך, ועם זאת גם במסקנה נשאר הספק.

יש לציין גם את דיונו הארוך והחדשני בעניין של הראי"ה קוק בשו"ת משפט כהן, סימן נו, סעיף ד. עיקר הסעיף עוסק בבעיית חיוב נשים בוידוי מעשר, ושם נדונו שתי הבעיות הנזכרות במנחת חינוך הנזכר. תחילה דן בבעיית אי נטילת חלק בארץ והציע את אותו חילוק שהובא בתוספות אנשי שם בין ביכורים שהלשון בהם יחיד לוידוי מעשר ששם נאמר בלשון הכלל. ובאשר לטיעון השני של מצוות עשה שהזמן גרמא, דן הראי"ה קוק בהרחבה במהות הכלל של פטור נשים ממצוות עשה שהזמן גרמא ולמעשה כתב שוידוי מעשר ספק רב אם נכלל בו. עיקר הטיעון כולל כמה מרכיבים ובעיקר שספק אם אפשר לכלול את תרומות ומעשרות במצוות עשה שהזמן גרמא. כיון שהזמן גרמא משמעו שהחיוב עצמו תלוי "בעצם בזמן" ושאינו אפשרות אלא לקיים רק באותו זמן שנקבע לדבר בהלכה.²⁰ ושני אלה ספק אם שייכים בתרומות ומעשרות. ועוד כתב שספק אם הכלל שהזמן גרמא חל על מצוות התלויות בקרקע. שכן הלכה הקשורה לקרקע, הקרקע מחייבתה ואין זמן יכול להפקיע היות וחיובה כבר נתפס בקרקע. ואף שנוטה לכך נשאר בצ"ע.

מכל מקום בשני הנושאים הבעייתיים ביחס לחיוב אשה בוידוי מעשר, הראי"ה קוק העלה לבטים קשים אם אפשר לפטור נשים מוידוי מעשר. בעניין הראשון של אי נטילת חלק בארץ, זה הוצע כסברת תוספות אנשי שם שהיא סברת רש"י בקידושין. משמע שאם מקבלים סברה זו, שהיא שיטת רוב הראשונים, הרי נשים חייבות כי יש דרך נוספת להתחייב בוידוי מעשר גם אם אין לאדם קרקע. אולי המנחת חינוך לא הזכיר זאת הואיל וסבר כחינוך שנשים פטורות וכשיטת אותם ראשונים שרק בעלות על קרקע מחייבת וידוי מעשר ונשים לא נטלו חלק בארץ. והטיעון השני של מצוות עשה שהזמן גרמא, לפי הראי"ה קוק ספק אם תופס בוידוי מעשר עקב היותו חלק ממצוות התלויות בארץ ומצוות קרקע. אף כאן ניתן להסביר את הדבר לפי שיטת רש"י ורוב הראשונים. שכן הדרך השנייה להתחייב בוידוי היא תהליך מקרי שאדם קנה דבר המתחייב במעשר והתחייבותו נוצרה לא לפי

20. מעין זה כתב גם הרב יהושע לייב דיסקין, כפי שהביא הרב אליעזר ולדנברג, שו"ת ציץ אליעזר, חלק כא, ד, ד.

וידוי מעשר ובעלות על קרקע

הסדר של חיוב הוידוי לאחר הפרשת כל התרומות והמעשרות אלא בדרך המקרה. על כן כפי שהרב מאריך אין זה תלוי בזמן בעצם אלא במקרה. גם מצד חובת הקרקע בפירות כבר נתפס חיוב הוידוי, אלא האדם שהיה חייב בוידוי – המוכר, מכר את מה שהתחייב והקונה בא במקומו. כך גם נשים יכולות להפריש לפחות מדין לקוח אף אם נחשיב את הוידוי לזמן גרמא שהוא כשלעצמו דבר מסופק מאד. ואם כן נפתחה הדרך לחייב נשים בוידוי מעשר לפי התוספות אנשי שם ובעיקר ע"פ דברי הראי"ה קוק.

ביעור ווידוי - קריאות וברכות

